

ЛОГІЧНЕ ВЧЕННЯ АРІСТОТЕЛЯ

Арістотель започаткував логіку як систематизовану науку про мислення і його закони. Він спирався на Демокріта, Сократа, Платона та інших давньогрецьких філософів, але ніхто з них не створив науки про розумову діяльність людини. Саме слово "логіка" було ще невідоме філософу, він знав лише прикметник "логікос" ("належить до слова"). Він називав також висловлювання, несумісні з тим, що ми тепер називаємо логікою, "алогія". Слово "логіка" (як іменник) з'явилося на 500 років пізніше, вже в часи елліністичної філософії в працях Олександра Афродізійського, відомого коментатора арістотелевських досліджень. Сам же Арістотель називав свою науку про мислення аналітикою і його головні логічні роботи називаються "Перша аналітика" і "Друга аналітика".

Вживаючи слово "аналіз", Арістотель розумів під цим розкладання складного на просте аж до далі нерозкладних першоначал, або аксіом. Але необхідно підкреслити, що логіка для Арістотеля - не самостійна спеціальна наука, а інструмент пізнання, який може використовувати будь-яка наука. Це і дало підстави пізнім коментаторам Арістотеля назвати всю сукупність його логічних робіт органом, тобто знаряддям, знаряддям пізнання. Нагадаємо, що "Органон" включає в себе шість робіт - "Категорії", "Про тлумачення", "Перша аналітика", "Друга аналітика", "Топіка", "Про софістичні спростування". Головними складовими частинами "Органона" є "Перша аналітика", де відкривається і досліджується силогістична форма міркування і виведення, і "Друга аналітика", де йдеться про доведення і його засади.

Як логік Арістотель сформулював основні закони мислення, обґрунтував, що є істина і що є хиба. дав визначення судження і встановив види суджень, визначив силогізм (умовивід), встановив три фігури силогізму і їх модуси, дослідив три види доведення, описав типові помилки при доведенні, як мимовільні (паралогізми), так і навмисні (софізми). Він дослідив також індукцію і аналогію

Логічне вчення Арістотеля дуже тісно пов'язане з його метафізикою. Обґрунтовуючи закони мислення, Арістотель вважав що вони є одночасно й законами буття. Арістотелевський основний закон буття, згідно з яким одне й те ж саме не може одночасно в одному і тому ж сенсі існувати і не існувати, мати і не мати одну й ту ж властивість, є також і законом мислення. Не можна повною мірою зрозуміти арістотелевську метафізику, не розуміючи його логіки і навпаки.

Разом з тим, не можна також повною мірою зрозуміти логіку Арістотеля, якщо не звернутися до гносеології філософа. Найбільш важка проблема його гносеології – проблема походження знання загального, першоначала.

При розгляді теорії пізнання Арістотеля важко зрозуміти, яким чином виникає знання загального. А з'ясувати це можна лише виходячи із його загальної філософської доктрини. У своїй «Другій аналітиці» він говорить про пошук першоначала через наведення, через міркування від часткового до загального, через перехід від чуттєвого сприйняття до поняття та судження. З одного боку, за Арістотелем, саме чуттєве сприйняття наводить на загальне, з іншого – він говорить, що початком науки є «нус» (розум) і на це явне протиріччя звертають увагу багато дослідників його творчості.

Тут виникає проблема неповної індукції. Зазвичай вважається, що Арістотель визнавав лише повну індукцію, а неповну недооцінював. Між тим, саме проблема неповної індукції в Арістотеля і дає ключ до його гносеології. Активність розуму, про яку говорилося вище, полягає перш за все в тому, що він робить акт неповної індукції, що на основі аж ніяк не всіх, а тільки кількох випадків - і навіть одного! - відбувається стрибок від часткового до загального. Випадки - це уявлення душі, стрибок - діяльність активного розуму, він актуалізує в пасивному інтелекті ті форми буття, на які вказують поодинокі уявлення. В своєму творі "Про душу" філософ пише: "Істота не має відчуттів, нічому не навчиться і нічого не зрозуміє. Коли споглядають розумом, необхідно, щоб в той же час споглядали в уявленнях"

[1, с 440]. Таким чином, логічне вчення Арістотеля про неповну індукцію, як і сама неповна індукція, набувають в світлі його метафізики і гносеології найважливішого і принципового значення. Логіка Арістотеля - органічна частина його системно-раціоналізованого, філософського, світогляду.

Вкрай важливе значення в логіці Арістотеля відіграють закони мислення. З чотирьох законів мислення традиційної логіки Арістотель встановив принаймні два - закон (заборони) протиріччя і закон виключеного третього. Закони ж тотожності і достатньої підстави у Арістотеля теж намічені у вченні про наукове знання. Його висловлювання: «Неможливо нічого мислити, якщо не мислити що-небудь одне" – саме і є формулюванням закону тотожності [2, с. 64].

Законові (заборони) протиріччя Арістотель надає статусу основного закону буття. В «Метафізиці» цей закон сформульований наступним чином: "Не може одне й теж в той же самий час бути і не бути" [2, с. 187]. В "Метафізиці" є також й інше формулювання закону (заборони) протиріччя: "Не можна говорити правильно, разом стверджуючи і заперечуючи що-небудь" [2, с. 137].

Арістотель в багатьох своїх працях не раз стверджує, що неможливо одне і теж одночасно стверджувати і заперечувати. Цей закон прямо обґрунтувати не можна, однак можна спростувати протилежний йому погляд, показавши його безглуздість. Всякий, хто заперечує закон (заборони) протиріччя, ним користується. Якщо не визнавати цього закону, все стане невиразною єдністю. Говорячи про це в Основному Законі мислення, Арістотель враховує ті крайнощі, в які впадали дослідники, які підходили до його відкриття.

Закон (заборони) протиріччя викликав багато заперечень. Гегель критикував Арістотеля, стверджуючи, що цей закон забороняє в дійсності становлення, зміну, розвиток, що він суперечить діалектиці. Втім, Арістотель визначив межі своєї формальної логіки і тим самим залишив місце для діалектичної логіки.

Закон виключеного третього, можна сказати, є більш радикальною конкретизацією закону суперечності. Він проголошує не тільки те, що стосовно одного і того два суперечливих твердження не можуть бути одночасно істинними, а й те, що, одне з них є обов'язково істинним а інше – обов'язково хибним. Цей закон в "Метафізиці" виражений так: "Не може бути нічого посередині між двома такими, що суперечать одне одному судженнями, але про одне (суб'єкт) всякий окремий предикат необхідно або стверджувати, або заперечувати" [2, с. 75]. У "Другій аналітиці" сказано, що "про що б то не було істинно або твердження, або заперечення" [3, с. 257]. Дія цих законів є такою, що закон (заборони) протиріччя необов'язково тягне за собою закон виключеного третього, але закон виключеного третього з необхідністю передбачає дію закону (заборони) протиріччя.

Важливе місце в логіці Аристотеля посідає його теорія силогізму Він дав визначення силогізму і розрізнив його види, визначив модуси силогізмів, встановив три фігури силогізму. У "Першій аналітиці", де як раз і викладається аристотелівська теорія силогізму, сказано, що "силогізм є мова, в якій, якщо щось припущено, то з необхідністю впливає щось відмінне від покладеного в силу того, що належний є" [4, с. 120].

Аристотелевський силогізм складається з трьох суджень, два з них - засновки, а третє - висновок. Засновки виражені у Аристотеля не так, як у нас, а в формі: "А притаманне В" (у нас " $B \in A$ "), тобто Аристотель ставить предикат судження (присудок) на перше місце. Засновки пов'язані спільним для них (середнім) терміном. У ролі такого можуть виступати предикат одного засновку і суб'єкт іншого, предикати обох засновків, суб'єкти обох засновків. Залежно від цього розрізняються фігури силогізму. Найцінніша з них в пізнавальному відношенні - перша. В ній висновок впливає із засновків з логічною необхідністю: "Якщо А має значення для всякого В і В має значення для всякого С, то А з необхідністю має значення для всякого С".

Силогізми третьої і другої фігур недосконалі - потрібні додаткові операції, щоб досягти необхідності логічного виводу. У першій фігурі (при стверджувальних засновках) середній термін висловлює причину: Всі ссавці - теплокровні. Коні - ссавці. Коні – теплокровні. Тобто, коні теплокровні, тому що вони ссавці (середній термін). В інших фігурах такої чіткої онтологічної картини немає, тому вони недосконалі, штучні. В цьому зайвий раз проявляється онтологічність аристотелевської логіки.

Отже, фігура силогізму визначається місцем середнього терміна. Модуси визначаються характером засновків, які можуть бути загальностверджувальними або загальнозаперечувальними, частковостверджувальними або частковозаперечувальними. Перебравши всі варіанти, Арістотель встановив, що висновок впливає лише в тих випадках, коли хоча б один із засновків є загальним, а також один із засновків є стверджувальним. З двох часткових засновків висновок зробити не можна, як не можна його зробити і з двох заперечувальних засновків.

У "Другій аналітиці" Арістотель достатньо ґрунтовно досліджує процес доведення. Довести що-небудь - значить зв'язати необхідним зв'язком в думці те, що пов'язано в самій дійсності. Для цього необхідно, щоб засновки були правдиві та щоб зв'язок через середній термін був логічно правильним. Для доведення істини однієї логічної правильності міркування замало. Потрібна ще істинність засновків, в яких зв'язок суб'єкта і предиката відображав би зв'язок, притаманний самій дійсності. При цьому зв'язок суб'єкта і предиката повинен бути необхідним, тобто мати стійкий, суттєвий характер.

За Арістотелем істинність або хибність не є характеристиками самого буття, вони є лише в думках [1, с. 449]. Стосовно до судження це означає, що істина і брехня є поєднанням елементів думок, якщо під думкою розуміти судження. В "Метафізиці" Арістотель висунув матеріалістичне визначення істинності та хибності суджень: "Правий той, хто вважає розділене - розділеним і сполучене - сполученим, а в омані той, думка якого протилежна дійсним обставинам" [2, с. 162]. Істина в судженні - відповідність того, що

з'єднане або розділене в думці, тому, що пов'язано і розділене в речах. Хибність в тому, що в думці з'єднується те, що розділене в реальності, і розділяється те, що пов'язане. В помилкових судженнях проявляється відносно небуття. Якщо засновки істинні, а зв'язок між ними формально правильний, то ми маємо науковий доказ (мається на увазі, що зв'язок в засновках необхідний, аподиктичний). Доказом служить лише аподиктичний силогізм. Крім того, силогізм може бути діалектичним і полемічним.

Термін "діалектика" Аристотель вживає у власному розумінні слова. Діалектика у Аристотеля частково збігається з логікою, бо це доказ, що виходить лише з імовірнісних, правдоподібних засновків. Назва такого силогізму пов'язана з тим, що Платон називав свою філософію діалектикою. Аристотель же відмовляв їй в науковості, вважаючи її зміст лише правдоподібним. Звідси його перенесення терміну "діалектика" лише на ймовірні умовиводи, що дають відповідні висновки. На противагу діалектиці аподиктика дає строго наукове, дедуктивне знання, яке з необхідністю впливає з істинних засновків.

Значну увагу в своїй логіці Аристотель приділяв індукції. Він визначив індукцію як "сходження від одиничного до загального" [5, с. 362].

Як уже зазначалося, у Аристотеля розумно-споглядальна частина душі (на відміну від розсудливо-практичної) має дві сторони: активну, відповідну формі, і пасивну, відповідну матерії. Бог, мислячи самого себе, є активним розумом, інтелектом. В людині ж ставлення до самої себе опосередковано матеріальним світом, матеріалізацією форм. Щоб мислити ці форми, активний розум потребує пасивного розуму і уявлень, що містяться в ньому. Однак уявлення носять лише приватний характер, в них немає загального. Роль активного розуму полягає в тому, що він, спираючись на пасивний, узагальнює. У цьому процесі неповна індукція піднімається до повної (але лише в тому випадку, якщо декілька, або хоча б лише один приклад відповідає саме тій формі буття, яка є в пасивному розумі). Логічне значення неповної індукції в Аристотеля незначне, але в його метафізиці вона є дуже

важливою, бо саме неповна індукція і пояснює той стрибок від загального в природі до загального в душі.

Німецький філософ І. Кант, оцінюючи логіку Арістотеля, писав що після нього вона не змогла зробити ні кроку уперед, вона видається наукою повною мірою закінченою і досконалою. І справді, Арістотель виробив таку парадигму логічного знання, яка залишалася незмінною протягом більше двох тисяч років і лише у XIX - XX ст.ст. внаслідок застосування математичних методів з'явилася математична логіка, а діалектичний світогляд дозволив започаткувати діалектичну логіку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арістотель. О душе //Арістотель. Соч. в 4-х т.т. –М., т.3, 1981
2. Арістотель. Метафізика //Арістотель. Соч. в 4-х т.т. –М., т.1, 1976
3. Арістотель. Вторая аналитика //Арістотель. Соч. в 4-х т.т. –М., т.2, 1978
4. Арістотель. Первая аналитика //Арістотель. Соч. в 4-х т.т. –М., т.2, 1978
5. Арістотель. Топика //Арістотель. Соч. в 4-х т.т. –М., т.2, 1978

Логічне вчення Арістотеля

Анотація. Розглянуто основні моменти логічного вчення Арістотеля, який сформував парадигму традиційної логіки, що залишалася незмінною більше двох тисяч років. В своїх роботах, які дослідники його творчості пізніше назвали «Органон», він виклав вчення про форми та закони правильного мислення. Арістотель розробив теорію доведення і спростування. Великого значення у науковому пізнанні філософ надавав індуктивному умовиводу, як засобу переходу від часткового до загального знання.

Ключові слова: Арістотель, судження, умовивід, закон несуперечності, закон виключеного третього, індуктивний умовивід.

Aristotle's logical doctrine

The main points of logical doctrine of Aristotle, who formed the traditional paradigm of logic that remained unchanged for more than two thousand years. In their work, researchers who later called his work "Organon", he outlined the theory of forms and laws of correct thinking. Aristotle developed a theory of proof and disproof. Great value in scientific knowledge philosopher gave inductive reasoning as a means of transition from private to general knowledge.

Keywords: Aristotle, judgment, reasoning, the law of non-contradiction, the law of excluded middle, inductive inference